

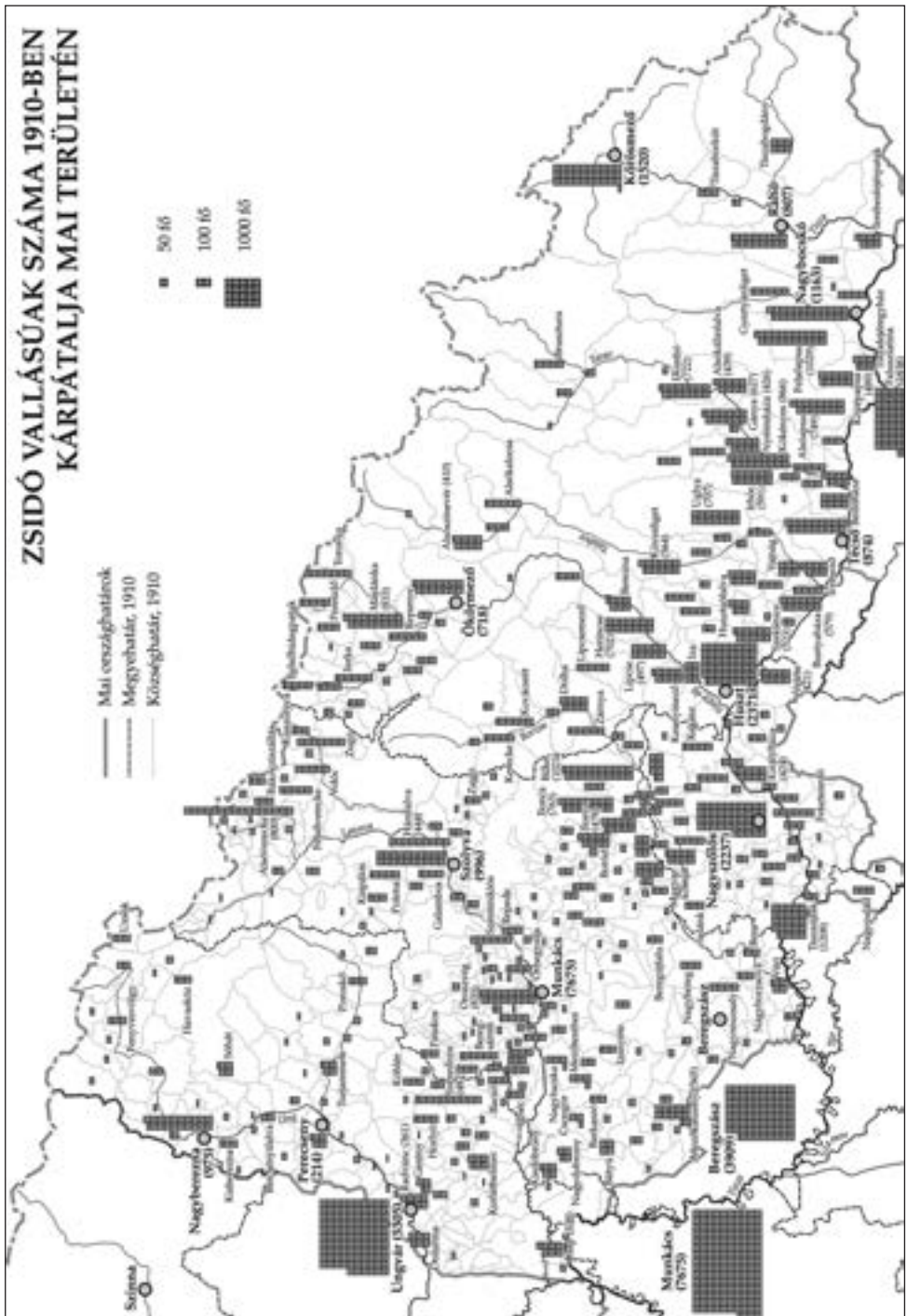
1.1. Demográfiai változások

Konrád Miklós

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével egyidejűleg 1867-ben emancipált magyarországi, s ezen belül kárpátaljai zsidók története alig másfél évszázaddal korábban vette kezdetét. A nyugatról zömében morvaországi, keletről galíciai bevándorláshullámok eredményeképpen az 1860-as évek végéig bezáróan több százezer zsidó telepedett le az országban, első állomásként általában a határ menti megyékben. A bevándorlás e kettős forrása alapvetően rányomta bélyegét úgy a zsidók belső társadalmi és kulturális tagozódására, mint a többségi társadalomnak a zsidókról alkotott perzepciójára. A nyugatról bevándorolt zsidók általánosságban vagyonosabbak voltak, nyitottabbak a modernizációra és a keresztény társadalom felé való közeledésre, mint a zömében nincstelen, részben haszid, a zsidó népesség leginkább hagyományhű rétegét képező és a magyar társadalomba való integráció iránt jószerivel közömbös keleti bevándorlók. A dualizmus kori keresztény társadalom szemében az előbbieket voltak a magyarosodás terén dicséretes előmenetelt tanúsító izraelita honfitársak, az utóbbiak az előbbieket elmagyarosodását fékező és veszélyeztető, az idők szellemét megérteni nem képes *galicianerek*.

A lengyelországi zsidók tömeges bevándorlása Lengyelország első, 1772-es felosztása után indult meg az ekkortól a Habsburg Birodalom részévé vált Galíciából. Míg a magyarországi zsidó népesség első, valójában csonkán maradt összeszámolása, az 1735-ös *Conscriptio Judaeorum* még csupán 890 zsidót talált a négy kárpátaljai megyében (Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa), számuk 1787-ben 6311-re, 1850-ben pedig 41 323-ra nőtt, hogy a dualizmus kori első népszámlálás idejére, 1869-hez érve elérje a 64 903 főt.¹

A kárpátaljai zsidók 1867 és 1918 közötti demográfiai jellemzőinek bemutatása előtt fontos megjegyezni, hogy a korszakban a térséget nem jelölték „Kárpátalja” néven. Kárpátaljai zsidókról sem beszéltek, és pedig joggal, hiszen Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa megyék zsidósága sem földrajzi eredetét, sem kulturális profilját tekintve nem alkotott egy, a szomszédos megyék zsidóitól egyértelműen megkülönböztethető réteget. A dualizmus idejét tekintve a „kárpátaljai zsidóknak” az északkeleti régió zsidóságából való kiszakítása tehát önkényes döntés, egyedüli jogosultsága az államhatárok későbbi módosulása, vagyis a csehszlovák Kárpátalja létrejötte.

NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS

A kárpátaljai zsidók száma a dualizmus első és utolsó, 1869-es és 1910-es népszámlálása között 64 903-ról közel duplájára, 128 791 főre, arányuk a régió összlakosságán belül 11,2%-ról 15,2%-ra emelkedett. Ez 1869-ben majdnem háromszor, 1910-ben több mint háromszor nagyobb volt, mint az ország zsidó lakosságának a teljes népesség körében elfoglalt arányszáma.²

A zsidók száma és az összlakosságban elfoglalt aránya a kárpátaljai térségben és Magyarországon 1869 és 1910 között

	1869		1880		1890		1900		1910	
	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)
Bereg	17 564	11,0	20 703	13,5	24 358	13,6	29 052	13,9	33 660	14,2
Ung	14 356	11,0	16 423	13,0	15 599	11,5	16 776	10,9	17 587	10,9
Máramaros	26 295	11,9	33 463	14,7	45 073	16,8	56 006	18,1	65 694	18,4
Ugocsa	6 688	9,9	7 835	12,0	9 414	12,5	10 566	12,7	11 850	12,9
Kárpátalja	64 903	11,2	78 424	13,7	94 444	14,3	112 400	14,9	128 791	15,2
Magyarország	541 702	4,0	624 826	4,5	707 961	4,7	831 162	4,9	911 227	5,0

A zsidó népességnek a kárpátaljai térség összlakosságához képest nagyobb mértékű növekedése nemcsak a zsidók arányszámának fokozatos emelkedésében mutatkozott meg. 1869 és 1910 között a kárpátaljai összlakosság lélekszáma 46,9%-kal, a helyi zsidóságé 98,4%-kal nőtt, ami akkor is jelentős különbség, ha az évtizedes bontásból jól látszik, hogy az eltérés fokozatosan csökkent. A kárpátaljai zsidók szaporodása messze felülmúlta az ország teljes zsidó népessége gyarapodását is.

A zsidók és az összes népesség gyarapodása százalékban 1869 és 1910 között

	1869–1880		1881–1890		1891–1900		1901–1910		1869–1910	
	Összes népesség	Zsidók	Összes népesség	Zsidók	Összes népesség	Zsidók	Összes népesség	Zsidók	Összes népesség	Zsidók
Bereg	-3,7	17,9	17,0	17,7	16,2	19,3	13,4	15,9	48,6	91,6
Ung	-2,6	14,4	6,7	-5,0	13,3	7,5	5,8	4,8	24,7	22,5
Máramaros	3,1	27,3	18,0	34,7	15,4	24,3	15,5	17,3	62,2	149,8
Ugocsa	-3,1	17,2	15,4	20,2	10,4	12,2	10,1	12,2	35,9	77,2
Kárpátalja	-0,8	20,8	14,9	20,4	14,6	19,0	12,4	14,6	46,9	98,4
Magyarország	1,3	15,3	10,3	13,3	11,0	17,4	8,5	9,6	34,5	68,2

A kárpátaljai zsidók között jelentékeny demográfiai különbségek húzódtak. Amint szinte minden mutató esetében, a rekordot a népességnövekedés tekintetében is a máramarosi zsidók állították be: számuk 40 év alatt majdnem 150%-kal növekedett. Ezzel szemben az Ung megyei zsidók – és ez ugyancsak minden más mutatónál visszaköszön – a kakukktojás szerepét töltötték be. Noha abszolút számuk az egész korszakot nézve enyhén nőtt, a négy megye közül egyedül itt tapasztalható a zsidóknak az összlakossághoz képest kisebb mértékű szaporodása, illetve a teljes népességen belüli arányuk csökkenése.

A legnagyobb arányban a városi zsidók száma nőtt meg. A Bereg megyei Beregszász és Munkács, az Ung megyei Ungvár és a Máramaros megyei Máramarossziget zsidó lakossága 1869-ben 10 783, 1910-ben 24 870 főt számlált, vagyis 40 év alatt 130,6%-kal nőtt, míg aránya a városi lakosságban 31,0%-ról 36,3%-ra emelkedett. (Ugocsa megye a dualizmus idején nem rendelkezett sem törvényhatósági jogú, sem rendezett tanácsú várossal.)

A zsidó népesség a kárpátaljai térség városaiban 1869 és 1910 között

	Összes népesség		Zsidó népesség		Összes népesség	Zsidók	Zsidók aránya az összes népességben (%)	
	1869	1910	1869	1910			szaporodása 1869–1910 (%)	1869
Beregszász	6 272	12 933	1 177	3 909	106,2	232,1	18,8	30,2
Munkács	8 602	17 275	3 602	7 675	100,8	113,1	41,9	44,4
Ungvár	11 017	16 919	3 679	5 305	53,6	44,2	33,4	31,4
Máramarossziget	8 833	21 370	2 325	7 981	141,9	243,3	26,3	37,3
Kárpátalja	34 724	68 494	10 783	24 870	97,2	130,6	31,0	36,3
Magyarországi városok együtt	1 946 137	3 726 661	159 834	463 322	91,5	189,9	8,3	12,4

A vidéki zsidókkal szemben a kárpátaljai városok zsidóságának százalékos növekedése jóval alatta maradt az országos értékeknek, ami a térség, és ezen belül a helyi zsidók alacsonyabb fokú polgárosodottságára utal. A magyarországi zsidóknak 1910-ben 50,8%-a volt városlakó, ez az arány a kárpátaljai zsidóknál csak 19,3%-ot ért el, bár így is jóval magasabb volt, mint a kárpátaljai összlakosságon belüli városlakók csupán 8,1%-os aránya.

Amint a megyei, úgy a városi zsidók népességnövekedése sem mutatott egyenlő fejlődést. Míg Máramarossziget zsidósága 40 év alatt 243%-kal szaporodott, az ungvári zsidók száma csupán 44%-kal nőtt. 1869-ben itt lakott a legtöbb zsidó, de 1910-ben már Máramarosszigeten és Munkácson is többen éltek. A négy város közül Ungvár volt az egyetlen, ahol a zsidók száma kisebb mértékben növekedett, mint az össznépességé.

BEVÁNDORLÁS, KIVÁNDORLÁS

A dualizmus korában széles körben elterjedt vélekedés szerint az ország és különösen az északkeleti megyék zsidósága főképpen a bevándorlás révén gyarapodott. A számok szerint a galíciai bevándorlás azonban mítosz volt csupán.³ Úgy országos szinten, mint Kárpátalján, a zsidók számának növekedésében a bevándorlás a dualizmus korában elenyésző szerepet játszott. A nyugati bevándorlás a szabadságharc eltiprása és a kiegyezés között elapadt, 1867 után ugyanez elmondható az 1850 és 1867 között már csökkenő, de még intenzív galíciai bevándorlásról is.⁴ Amint Kovács Alajos, az antiszemitizmusa mellett is szabatos statisztikus 1922-ben megállapította: „Ha a természetes népmozgalom eredményét a zsidók tényleges szaporodásának számaival egybevetjük, azt a meglepő és szinte a köztudattal ellenkező megállapítást kell tennünk, hogy 1869 óta zsidó bevándorlás nincs, illetőleg azóta a zsidók kivándorlása állandóan felülmúlja bevándorlásukat.”⁵

Kovács számításai szerint 1869 és 1910 között a zsidók *természetes* szaporodása Magyarországon 113 800 fővel meghaladta *tényleges* létszámnövekedésüket. Ami a természetes és tényleges zsidó népszaporulat közötti különbség megyei szintű, így kárpátaljai összevetését illeti, csak 1900 és 1910 közötti adatok állnak rendelkezésünkre. A kárpátaljai adatok az országgal megegyező tendenciát mutatnak.

A zsidók természetes és tényleges szaporodása közötti különbség 1900 és 1910 között

	Zsidók száma 1900-ban	Az 1900–1910 közötti időszak természetes szaporodása alapján számított zsidó népesség 1910-ben	A zsidók tényleges száma 1910-ben	Különbség
Bereg	29 052	36 596	33 660	–2 936
Ung	16 776	20 183	17 587	–2 596
Máramaros	56 006	72 204	65 694	–6 510
Ugocsa	10 566	13 290	11 850	–1 440
Kárpátalja	112 400	142 273	128 791	–13 482
Magyarország	831 162	955 206	911 227	–43 979

Önmagában ezek az adatok azt nem bizonyítják, hogy nem volt zsidó bevándorlás, csupán azt, hogy a zsidók körében úgy országos szinten, mint Kárpátalján jelentős el-, illetve kivándorlási többlet jelentkezett. Hogy azonban a bevándorlás sem öltött jelentős méreteket, erre nézve a népszámlálások idején az országban talált galíciai születésűek, illetve honosok csekély száma a bizonyíték. 1869-ben 6393 galíciai születésű személy tartózkodott Magyarországon, 1880-ban 9726, 1890-ben 19 969.⁶ Vallási hovatartozásuk ismeretlen, de még ha mind zsidók voltak is, az 1890-es szám a magyarországi zsidóknak akkor is kevesebb mint 3%-át tette ki. Megyei bontásban csak a galíciai *honosokra* nézve rendelkezünk adatokkal. A négy kárpátaljai megyében 1890-ben 1215, 1900-ban 2752, 1910-ben 4657 galíciai honos tartózkodott. A kérdés az, vajon hányan voltak közülük zsidók? Erre nézve csupán egy országos adattal rendelkezünk, megint csak Kovács Alajosnak köszönhetően. Amint az 1900-as

népszámlálás eredményeit összefoglaló, 1909-ben megjelent kötetben írta: „Téves volna azt hinni, hogy e galíciái bevándorlásban túlnyomólag a galíciái zsidók vesznek részt, mert a galíciái illetőségű osztrák honosoknak csak 27,4%-a izraelita.”⁷ Ha e 27,4%-ot a kárpátaljai megyékben 1910-ben összeszámolt galíciái honosokra vetítjük, kitűnik: a 4657 főből csupán mintegy 1280 lehetett zsidó, vagyis a helyi zsidóság 1%-a! Az adat csupán becslés, de a nagyságrend nyilvánvalóan mutatja: a bevándorlás jelentéktelen szerepet játszott a kárpátaljai zsidók számának növekedésében, vagyis e növekedés magas természetes szaporodásukban lelte okát.

SZÜLETÉS, HÁZASODÁS, HALÁLOZÁS

Az Országos Statisztikai Hivatal részletes, megyékre, illetve törvényhatóságokra és ezen belül felekezetekre bontott népmozgalmi statisztikát csak 1895 után, a polgári anyakönyvezés bevezetését követően tett közzé. A különböző felekezetek anyakönyvvezetői által 1895 előtt szolgáltatott éves adatok gyakran pontatlanok, illetve hiányosak voltak. A Statisztikai Hivatal szerint e tekintetben a legtöbb gond a zsidókkal volt. Amint 1874-ben kiadott évkönyvében olvasható: „Leghiányosabb[ak] az izraeliták kimutatásai, kikről éppen nem volt kimutatás kapható számos oly községből, hol a népszámlálási munka kimutatásai szerint csakugyan laknak izraeliták.”⁸ Bár az évkönyv ezt nem részletezte, könnyen lehet, hogy a legkirívóbb hiányosságok éppen az északkeleti megyékben mutatkoztak, akár az anyakönyvek gyakran rendszertelen vezetése miatt, akár, mert a Statisztikai Hivatal által kiküldött, több mint kétszáz rovatot tartalmazó kimutatás meghaladta a világi oktatásban nem részesült, leginkább csak jiddisül tudó anyakönyvvezető rabbik, illetve hitközségi funkcionáriusok képességét, akár, s ez a hatóságoknak még az 1900-as években is fejtörést okozott, mert a fiatal férfiakat a vallási előírások betartásával nehezen összeegyeztethető kötelező katonai szolgálatról megóvni kívánó hitközségi anyakönyvvezetők ódzkodtak a kért információk megadásától, amikor éppen nem hamisították meg azokat.⁹

Az 1900-as években publikált népmozgalmi statisztikák révén viszont már lehetőség nyílik arra, hogy röviden áttekintsük a kárpátaljai zsidóság főbb demográfiai jellemzőit. A demográfiai trendek tanulmányozása szempontjából e röpke egy évtized nyilván nem sok, de ennyi áll rendelkezésre.

Születések • Az ezer főre eső élveszületések száma 1900 és 1910 között mindenütt erősen csökkent: a kárpátaljai zsidóknál, a teljes helyi népességben, az ország zsidósága körében és a teljes magyar népességben belül. A legnagyobb arányú csökkenés a magyarországi zsidó népességet érte, de a kárpátaljai zsidóknál is jelentősebb volt, mint a teljes helyi, illetve az országos lakosságon belül. Ennek dacára az élveszületések száma mindkét időpontban a kárpátaljai zsidók körében mutatkozott a legmagasabbnak. A különbség ez utóbbiak s a teljes kárpátaljai népesség között 1910-re minimálisra csökkent, de a magyar átlaghoz, illetve az ország zsidó népességéhez képest a kárpátaljai zsidók 1910-ben is jóval több gyermeket hoztak világra.

*A zsidók és az össznépesség nyers születési arányszáma
1900-ban és 1910-ben*

	Ezer főre eső élveszületések száma			
	a teljes népességben		a zsidók körében	
	1900	1910	1900	1910
Bereg	47,1	41,54	48,4	41,4
Ung	44,3	35,2	42,3	35,4
Máramaros	43,9	43,0	47,5	42,4
Ugocsa	45,9	42,4	49,9	41,2
Kárpátalja	45,1	41,0	47,2	41,1
Magyarország	39,2	35,3	34,1	27,7

Ebben és a következő népmozgalmi táblázatban az 1900-as adatok a polgári, az 1910-es adatok a polgári és katonai népességre vonatkoznak.

A kárpátaljai zsidók között egyértelmű cezúra látható: a máramarosi, beregi és ugocsai zsidókhoz képest az Ung megyei zsidók gyermekhajlandósága mindkét időpontban jóval alacsonyabbnak bizonyult. Másrésztől viszont a négy megye zsidó népessége közül 1910-ben immár éppen az ungi zsidók maradtak az egyedüliek, akiknél a születésszám meghaladta a helyi lakosságét. Mivel a születések csökkenése a modern társadalmak egyik legkorábbi s legjellegzetesebb mutatója, összességében megállapítható, hogy 1910-re e modernizációnak az előszele már a kárpátaljai zsidókat is megérintette.

Házasodás • A magas születésszám nagyrészt a korai házasodással magyarázható. A népmozgalmi statisztikák a népesség házasodási korát megyei és felekezeti bontásban nem adták meg. A kárpátaljai zsidók korai házasodására utal azonban az úgynevezett általános termékenységi arányszám, vagyis az ezer 15–49 év közötti nőre egy adott évben eső élveszületések száma.

*A zsidók és az össznépesség általános termékenységi arányszáma
1900-ban és 1910-ben*

	Ezer 15–49 éves nőre eső élveszületések száma			
	a teljes népességben		a zsidók körében	
	1900	1910	1900	1910
Kárpátalja	187,0	168,4	198,6	175,0
Magyarország	158,4	144,9	132,3	106,8

A termékenységi arányszám mindkét időpontban a kárpátaljai zsidók között mutatkozott a legmagasabbnak, amiből arra lehet következtetni, hogy körükben a szülőképes korú nők nagyobb része élt házasságban, illetve, hogy a korai házasodás révén

a termékeny időszak viszonylag hosszabb részét töltötték házastársi kapcsolatban. A korai házasodás szokását a máramarosi zsidók életmódját (érintőlegesen) bemutató korabeli szerzők is feljegyezték. A zsidó szülők, írta 1876-ban a helyi viszonyokat jól ismerő Sichermann Mór, gyermekeiket „korán megházasítják, [...] a fiatal pár azután többnyire a szülőknél tartózkodik felváltva két évig, hogy ez alatt még jobban beletanuljanak az üzletbe, egyszersmind, hogy a mindennapi házi kiadások megtakarítása által tőkéjüket gyarapítsák.”¹⁰ A Máramaros megyét bemutató, 1900-ban megjelent könyvében Nyegre László országgyűlési képviselő a megye zsidósága kapcsán úgyszintén megjegyezte: „Igen korán nősülnek s részben e korai nősülésnek eredménye a nagy szaporaság.”¹¹

A kárpátaljai zsidók házasodási korára vonatkozó statisztika hiánya annyiban nem nagy kár, hogyha lett is volna ilyen, a valóságot inkább torzította, mintsem tükrözte volna, amiképp tette ezt a népesség családi állapotáról közölt statisztika, amely szerint míg 1910-ben a teljes kárpátaljai lakosság 36,7%-a élt házasságban, ez az arány a zsidóknál csupán 34,2%-ot ért el. Aligha feltételezhető, hogy a zsidó válás által előírt házasodási kötelezettségnek éppen a zsidók leginkább hagyományhű rétege ne tett volna messzemenően eleget. Valójában arról volt szó, hogy a térség ultraorthodox zsidósága fittyet hányt az 1895-ben hatályba lépett kötelező polgári házasság előírásának. Az egybekelni kívánó, vagy pontosabban a szülei által egybed adott párok a zsidó törvények szerint összeházasodtak, de frigyüket, akár az ország törvényei iránti közömbösségből, akár e törvények ismerete hiányából, a polgári anyakönyvvezető előtt elmulasztották törvényesíteni.

Ennek legékesebb bizonyítéka a korabeli kifejezéssel „törvénytelen”, vagyis házasságon kívüli zsidó születések statisztikája.

A házasságon kívüli születések aránya a zsidók és az össznépeesség körében 1900-ban és 1910-ben

	Száz élveszületés közül a házasságon kívüli kapcsolatból születettek aránya			
	a teljes népességben		a zsidók körében	
	1900	1910	1900	1910
Bereg	8,5	8,7	16,9	15,9
Ung	7,5	8,7	2,3	4,0
Máramaros	10,1	12,2	29,5	45,1
Ugocsa	5,4	6,8	4,0	9,8
Kárpátalja	8,6	10,0	20,0	29,3
Magyarország	9,5	9,5	7,9	10,1

Mivel a kárpátaljai megyék szigorúan orthodox közegében a szexuális szabadoság, illetve az ezzel szembeni társadalmi kontroll lazulása egyaránt kizárható, a „törvénytelen” születések arányának változása nem a házasságon kívüli párkapcsolatok iránti tolerancia, hanem a magyar törvényekkel szembeni indifferencia vagy akár

idegenkedés alakulásának a mutatója. Amint a táblázatból látható, a kárpátaljai megyék zsidó lakosságán belül ezen a téren különlegesen nagy eltérések tapasztalhatók. A házasságon kívüli születések aránya egyedül Beregben csökkent (enyhén), de úgy 1900-ban, mint 1910-ben jóval nagyobb volt, mint a magyarországi zsidó lakosság körében. Az arányszám a többi három megyében emelkedett, de e téren az ungi zsidókat egy világ választotta el máramarosi hitsorsosaiktól, akiknél a magyar törvények szempontjából „vadházasságban” született gyermekek aránya tíz év alatt 29,5%-ról 45,1%-ra emelkedett. 1910-ben a házasságon kívül született magyarországi zsidó gyermekek majdnem fele, pontosan 49,2%-a az ország zsidósága 7,2%-ának otthont adó Máramarosban látta meg a napvilágot. A „törvénytelen”, valójában csupán rabbi által szentesített házasságból származó gyermekek arányának illetően növekedése egyértelműen arra utal, hogy a magyarországi ultraorthodoxia méltán főfészkeknek tekinthető Máramaros zsidósága a dualizmus korának végéhez érve sem mutatott semmiféle „asszimilációs” hajlandóságot, sőt az idő haladtával még jobban elzárkózott a nem-zsidó világtól.

Halálozás • A születésekhez hasonlóan, a nyers halálozási arányszám 1900 és 1910 között a kárpátaljai zsidóknál, a teljes helyi népességben, az ország zsidósága körében és a teljes magyar lakosságban egyaránt csökkent. A kárpátaljai zsidóknál mindkét időpontban magasabb volt, mint a teljes magyar zsidó népesség körében, ám jóval alacsonyabb, mint a kárpátaljai, illetve magyar összlakosságban belül.

A zsidók és az össznépesség nyers halálozási arányszáma 1900-ban és 1910-ben

	Ezer főre eső halálozások száma			
	a teljes népességben		a zsidók körében	
	1900	1910	1900	1910
Bereg	27,9	23,7	22,0	17,1
Ung	25,7	21,8	18,8	15,0
Máramaros	29,9	25,4	22,1	17,4
Ugocsa	28,6	27,9	21,2	21,4
Kárpátalja	28,4	24,5	21,5	17,3
Magyarország	26,9	23,3	17,1	14,5

A kárpátaljai zsidók körében mutatkozó relatíve alacsony halálozási arány feltehetően az alkoholtól és a nemi betegségek terjedésében nagy szerepet játszó házasságon kívüli szexuális kapcsolatoktól való tartózkodással, illetve a vallási parancsolatok diktálta higiéniai szabályok betartásával magyarázható. A négy megye zsidó népessége között mindazonáltal itt is jelentős eltérések láthatók. Míg az ungi zsidók mindkét időpontban legalacsonyabb arányszáma 1910-re alig múlta felül a magyarországi zsi-

dó lakosságét, az ugoicsai zsidók azzal a szomorú rekorddal tűntek ki, hogy az ezer főre eső halálesetek száma 1910-ben egyedül közöttük mutatkozott magasabbnak, mint 10 évvel korábban. Mivel a kulturális szempontból – így a higiéniára vonatkozó vallási előírások tiszteletben tartása szempontjából – nagyjából homogén csoportnak tekinthető kárpátaljai zsidóságon belül a halálozási arányok közötti különbségek mindenekelőtt a lakás- és életkörülmények közötti eltérések mutatói, elképzelhető, hogy az 1910-es évekhez érve a korabeli percepcióval szemben nem a máramarosi vagy beregi, hanem az ugoicsai zsidók éltek a legnehezebb körülmények között.

A dualizmus korában európai viszonylatban igen magas magyar halálozási arányszám fő okát az általános csökkenés ellenére gyakran még mondhatni „középkori” méretű csecsemő- és gyermekhalandóság képezte. A kettő közötti szoros viszonyból fakadóan nem meglepő: amiként a halálozási arányszám, úgy a gyermekhalandóság is kisebb volt a kárpátaljai zsidóknál, mint a kárpátaljai, illetve magyar összslakosságnál, de magasabb, mint a teljes magyarországi zsidó népességben belül.

*Gyermekhalandóság a zsidók és az össznépesség körében
1900-ban és 1910-ben*

	Ezer élveszületésre jutó 7 éven aluli halálozás			
	a teljes népességben		a zsidók körében	
	1900	1910	1900	1910
Bereg	338,3	301,5	259,8	232,6
Ung	302,5	295,3	219,5	164,0
Máramaros	356,7	308,3	270,9	224,0
Ugoicsa	319,7	367,6	269,4	258,2
Kárpátalja	336,5	310,9	261,0	222,3
Magyarország	345,0	305,1	225,7	188,8

A kárpátaljai zsidókat illetően a legutóbbi két táblázat összevetése teljes mértékben igazolja az általános halálozási arányszám és a gyermekhalandóság közötti szoros viszonyt: 1900-ban a gyermekhalandóság a beregi és máramarosi zsidóknál volt a legmagasabb, 10 évvel később már köztes pozíciót foglaltak el a mindkét időpontban legalacsonyabb aránnyal büszkélkedő Ung megyei és az ekkora legmagasabb arányszámot felmutató ugoicsai zsidók között.

Természetes szaporodás • A kárpátaljai zsidók tendenciálisan csökkenő, de még 1910-ben is roppant magas születési, illetve és még inkább: az erősen csökkenő s a teljes helyi lakossághoz képest jóval alacsonyabb halálozási aránya eredményeképpen természetes szaporodásuk 1900 és 1910 között jelentősen nagyobbak bizonyult, mint a kárpátaljai össznépességé. Ez magyarázza, hogy a teljes népességben belüli arányuk tetemes kivándorlási veszteségük ellenére is tovább növekedett.

*A zsidók és az össznépesség természetes szaporodása
1900 és 1910 között*

	Évenkénti természetes szaporodás 1000 főre	
	a teljes népességben	a zsidók körében
	1900 és 1910 között	
Bereg	17,7	26,0
Ung	14,8	20,3
Máramaros	18,4	28,9
Ugocsa	15,9	25,8
Kárpátalja	17,2	26,6
Magyarország	11,6	14,9

A hagyományos társadalmak demográfiai modelljét a magas születési és az erős ingadozás mellett ugyancsak magas halálzási arányszám, valamint a vissza-visszatérő, egy vagy akár több éven át halálzási többlettel járó demográfiai válság jellemezte. A modern ipari társadalmak népesedési modelljének jellemzője a nyers születési és halálzási arányszámok nagymérvű, trendszerű és tartós csökkenése. A kárpátaljai zsidók a dualizmus korában egy sajátos, köztes népesedési minta példáját nyújtották: a körükben tapasztalható születési és halálzási arányszámok csökkentek, de messze nem annyira, mint az összességében jóval polgárosodottabb zsidó összlakosság körében. Szemben viszont Kárpátalja össznépességével, demográfiai válság sem sújtotta őket. Míg az 1872 és 1874 között dúló, az ország történetének utolsó nagy kolerajárványa következtében a teljes kárpátaljai népesség 0,8%-kal csökkent, a térség zsidó népessége 20,8%-kal növekedett! A kárpátaljai zsidóknak a vallási előírások betartásán alapuló kulturális habitusából fakadó köztes demográfiai modell: a korai és általános házasodás, a jelentős gyermekhajlandóság és a születési arányszámokhoz képest alacsony halálzási arány a térség elsöprő többségében szigorúan orthodox népességének nagymértékű természetes szaporodását eredményezte.

BEVEZETŐ

1. Vö. többek között a Kárpátalján élő egyes nemzetiségekről: Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and its Peoples* (Toronto: University of Toronto Press, 2010); Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2008); Nándor Bárdi – Csilla Fedinec – László Szarka, szerk., *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century* (East European Monographs, 774) (Boulder: Atlantic Research and Publications, 2011); Braun László – Csernicskó István – Molnár József, *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján* (Ungvár: PoliPrint, 2010) stb.
2. Vö. többek között: Fedinec Csilla – Vehes Mikola, szerk., *Kárpátalja 1919–2009: Történelem, politika kultúra* (Budapest: Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010); М. Вегеш – Ч. Фединець, eds., *Закарпаття 1919–2009 років: Історія, політика, культура* (Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010); Vehes Mikola, et al., *Kárpátalja évszámokban, 1867–2010 / Хроніка Закарпаття, 1867–2010* (Studia regionalistica, 3) (Ungvár: Hoverla, 2011) stb.
3. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila – Tolcsvai Nagy Gábor, szerk., *Osiris Helyesírás* (Budapest: Osiris Kiadó, 2004).

1. A DUALIZMUS KORA

1.1. Demográfiai változások

1. Varga László, „Zsidó bevándorlás Magyarországon”, in: idem, szerk., *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság* (Budapest: Pannonica Kiadó – Habsburg Történeti Intézet, 2005), p. 20. A dualizmus kori statisztikai adatok szokványos forrásait – az 1869-es, 1880-as, 1890-es, 1900-as és 1910-es népszámlálásokról az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal által kiadott köteteket, illetve a statisztikai hivatal évkönyveit és közleményeit – csak abban az esetben lábjegyzeteljük, ha az adott kötetek szöveges részéből idézünk. Az 1869-es népszámlálásra a korabeli, csonka és nemegyszer hibás kiadvány helyett a KSH által nemrég kiadott, javított és teljes változatot használtuk. Lásd Sebők László, szerk., *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* (H. n. [Bp.], TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, 2005).
2. Magyarország alatt itt és a továbbiakban a szorosán, vagyis Horvátország-Szlavónia nélkül vett Magyarország értendő. 1890-ig az adatok a polgári, 1900-ra és 1910-re vonatkozóan a polgári és katonai lakosságra vonatkoznak.
3. Lásd jelen kötet 1.10. fejezete: „Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz”.

4. Varga László, „Zsidó bevándorlás Magyarországon”, pp. 23–24.
5. Kovács Alajos, *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (Budapest: A Szerző Kiadása, 1922), p. 13.
6. Varga László, „Zsidó bevándorlás Magyarországon”, p. 24.
7. Kovács Alajos, „Általános népleírás” *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 27 (1909), p. 57.
8. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 2 (1874), p. 28.
9. *A m. kir. kormány 1905. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv* (Budapest: Athenaeum, 1906), p. 177.
10. Sichermann Mór, „A zsidók”, in: Szilágyi István, szerk., *Máramaros vármegye egyetemes leírása* (Budapest: Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1876), p. 299.
11. Nyegre László, *Máramaros megye* (Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1900), p. 12.

1.2. Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok

1. *Magyar Statisztika Közlemények* (a továbbiakban MSK), 42 adatai alapján; Sebők László (összeállította), *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai* (Budapest: Teleki László Intézet – KSH Levéltár, 2005), pp. 239–270. (Adataink, miként a továbbiakban is, négy vármegyére: Beregre, Ungra, Ugocsára és Máramarosra vonatkoznak.)
2. MSK 56 alapján.
3. MSK 56 alapján; Karády Viktor, „A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről (1910)”, in: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás* (Budapest: Cserépfalvi, 1997), pp. 252–254.
4. MSK 56 alapján; Karády, „A magyar zsidóság...”.
5. MSK 56 alapján; Joseph Roth, *Zsidók vándorúton* (Budapest: Makkabi, 1989), p. 42.
6. Pl. Simon Kuznets, „Economic Structure and Life of the Jews”, in: Louis Finkelstein, szerk., *The Jews: Their History, Culture and Religion* (New York: Harper & Row, 1960), pp. 1597–1666.
7. Mihók-féle *Magyar Compass*, 1900/1. II. rész; *Nagy Magyar Compass*, 1912/13. II. rész; *Adressenbuch der Handel- und Gewerbetreibenden, sowie der Actien-Gesellschaften der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (a továbbiakban *Adressenbuch*), 1877. adatai alapján.
8. Vö. Bácskai Vera, *A vállalkozók előfutárai* (Budapest: Magvető, 1989), pp. 5–6.
9. *Magyar Compass* 1900/1. I–II. rész; *Nagy Magyar Compass* 1912/13. I–II. rész; Ujvári Péter, szerk., *Magyar zsidó lexikon* (Budapest: Pallas Ny., 1929), pp. 925–926; Halász József, „Ungvár zsidó lakossága a XVI–XIX. században”, in: Zubánics László, szerk., *A magyar–ukrán közös múlt és jelen: Összekötő és elválasztó „fehér foltok”* (Beregszász – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix, 2011), pp. 96–99; Gyáni Gábor, „Fejezetek a polgárság hazai történetéből”, *Múltunk*, VI:3 (2000), p. 73.
10. *Vasárnapi Újság*, L:26 (1903), p. 430.
11. Mihók-féle *Magyar Compass*, 1900/1. I. rész; *Nagy Magyar Compass*, 1912/13. I. rész; *Adressenbuch*; Lehoczky Tivadar, *Munkács Város új Monografiája I–II.* (Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998 [1907]), vol. II, p. 67.
12. Vö. Tomka Béla, *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországon 1892–1913* (Debrecen: Multiplex Media – Debrecen UP, 1999), p. 144.

ZSIDÓK KÁRPÁTALJÁN

TÖRTÉNELEM ÉS ÖRÖKSÉG A DUALIZMUS KORÁTÓL NAPJAINKIG

Szerkesztette Bányai Viktória
Fedinec Csilla
Komoróczy Szonja Ráhel